

Česká a slovenská exilová literatura: shody a rozdíly

ANTONÍN MĚŠŤAN (FREIBURG/PRAHA)

První věc, která napadne každého, kdo srovnává českou a slovenskou exilovou literaturu, je skutečnost, že zatímco v případě české literatury se mluví o době jejího trvání v letech 1948 až 1989, slovenská exilová literatura existovala už od roku 1945. Bylo by zjednodušené tvrdit, že od jara 1945 odcházeli do exilu jen ti slovenští literáti, kteří byli úzce spjati s režimem prezidenta Tisa nebo dokonce jen ti, kteří se obávali trestu za přímou kolaboraci s nacisty. Slovenské území obsazovala od října 1944 za těžkých bojů Rudá armáda a ti Slováci, kteří nepatřili do komunistického či radikálně levicového tábora, s rostoucími obavami pozorovali, jak se chovaly sovětské a komunistické orgány ke skutečným nebo údajným politickým a ideologickým odpůrcům na Podkarpatské Rusi a v sousedním Polsku. I z Polska odcházeli ostatně někteří příslušníci inteligence do exilu už v roce 1945, mezi nimi také spisovatelé.

Je ovšem pravda, že snad nejvýznamnější příslušník skupiny slovenských spisovatelů, kteří odešli hned v roce 1945 do exilu, Jozef **Cíger Hronský**, stál za války v čele Matice slovenské a zřejmě oprávněně se obával trestu. Mohl očekávat soudní proces, který by ve zjištěné poválečné atmosféře byl procesem politickým. Je ostatně příznačné, že stejně jako někteří další jeho přátelé odešel do exilu v Argentině, tedy v zemi, kam hned po válce směřoval proud emigrantů, kteří se z různých důvodů nechtěli nebo nemohou usadit v zemích západní Evropy, ve Spojených státech, Kanadě nebo Austrálii. Román Cígera Hronského *Andreas Búr majster*, dopsaný v roce 1948, vyšel v roce 1970 v Bratislavě. Dokonce i tzv. normalizační režim v tehdejší komunistickém Československu tedy došel k názoru, že **Cíger Hronský** byl významný slovenský spisovatel. Čtvrtstoletí po jeho odchodu do exilu a deset let po spisovatelově smrti se tedy **Cíger Hronský** částí svého exilového díla mohl vrátit do vlasti.

Někteří slovenští autoři z první poválečné exilové vlny, kteří patřili k tzv. slovenské katolické moderně, usoudili, že slovenští komunisté jim budou všemožně ztrpčovat život, neposkytnou jim možnost publikovat a mohou je snadno uvěznit. Zřejmě se nemýlili a nejpozději po únoru

1948 by na ně dolehly stejné represálie jako na české katolické literáty, setrvávající ve vlasti. Rudolf Dilong, nejvýznamnější představitel slovenské katolické moderny v poválečném exilu, publikoval sice po určité době ve Spojených státech, žil však především v Německu, Itálii a Argentíně. Je příznačné, že stále oslavoval den 14. března 1939 jako svátek slovenského národa. Nelišil se tím od svých přátel, kteří zároveň s ním odešli hned v roce 1945 do exilu.

Značně pozdě se za touto skupinou do exilu vydal jiný katolický básník. František Šubík, bratislavský patolog píšící pod pseudonymem Andrej Žarnov, zůstal ve vlasti až do roku 1952. Pak potají odešel do ciziny a usadil se ve Spojených státech. Za války, v roce 1943, byl jako patolog členem mezinárodní komise, vyšetřující exhumované mrtvoly polských důstojníků v Katyni. Přišel k jednoznačnému závěru, že důstojníky zavraždili sověti – jak se před několika léty ukázalo podle materiálů, uveřejněných v Moskvě, měl pravdu. Po skončení války nechtěl změnit svůj názor na pachatele zločinu. Je vlastně udivující, že až do roku 1952, do odchodu do exilu, nebyl uvězněn. V exilu Žarnov založil spolu s Mikulášem Šprincem ve Spojených státech literární čtvrtletník *Most*, který sehrál významnou úlohu v prostředí slovenských intelektuálů v exilu. *Most* nepřestal vycházet ani po roce 1989.

V tomto krátkém přehledu není možné – a nemělo by to ani smysl – podat dějiny slovenského literárního exilu, je však třeba zdůraznit, že zatímco únorový převrat v roce 1948 vyhnal do ciziny značný počet českých literátů, tato vlna ze Slovenska významnější literáty do nekomunistické ciziny nepřinesla. Zřejmě proto, že slovenští antikomunisté odešli do exilu už v roce 1945.

Je možné poukázat na to, že ani po srpnu 1968 nebyl rozsah exilové vlny slovenských spisovatelů srovnatelný s početně silným exodem českých literátů. A to ani v případě, že bychom vydělili počet českých exulantů třemi, abychom zachovali číselnou proporcii mezi početností českého a slovenského národa; je známo, že tlak tzv. normalizace po roce 1968 byl na Slovensku značně slabší než v českých zemích. Tak jako za války se na Slovensku dýchalo až do roku 1944 přece jen volněji než v tzv. protektorátu, i za normalizace po srpnu 1968 nedosáhly represálie vůči spisovatelům a celé inteligenci na Slovensku takové intenzity jako v Čechách a na Moravě.

V zahraničí se po srpnu 1968 v řadách slovenského exilu vytvořila jiná situace než tomu bylo v řadách českého exilu. Čeští exiloví intelektuálové z posrpnové vlny měli někdy potíže najít společný jazyk s exulanty z poúnorové doby. Zatímco v poúnorové vlně v podstatě nebyli někdejší

komunisté, posrpnovou vlnu tvořili z velké části zklamaní členové nebo souputníci KSČ. Mezi posrpnovými slovenskými exulanty z řad spisovatelů byli také zklamaní komunisté, jako např. Ladislav **Mňačko** nebo Ladislav **Ján Kalina**. Tato vlna se však nesetkala v řadách slovenské exilové vlny z roku 1945 s přívrženci Masarykovy republiky či s demokratickými socialisty, nýbrž s katolickými intelektuály často velmi konzervativního zaměření. Zatímco se v řadách českého intelektuálního exilu dařilo najít společný jazyk mezi spisovateli z poúnorové a posrpnové vlny přes všechny potíže, byla dohoda mezi slovenskými spisovateli z exilové vlny z roku 1945 a z tzv. posrpnové vlny z roku 1968 daleko obtížnější než-li nemožná. Dalo by se říct, že se obě vlny slovenského exilu vlastně téměř ignorovaly.

Slovenští exiloví spisovatelé vydávali pod vedením literáta Imricha **Kružliaka** v Mnichově měsíčník *Horizont*. Kružliak, kterého jsem znal, se stal v roce 1993 poradcem slovenského prezidenta a vedl polemiky s různými intelektuály i na Slovensku. Imrich Kružliak se snažil, aby pro svůj kulturně politický časopis *Horizont* získal spolupracovníky také mezi slovenskými intelektuály, kteří se dostali do exilu po roce 1968. V tomto smyslu napsal dopis slovenskému historikovi umění Tomáši **Štraussovi** (ročník 1931), kterého dobře znám. Brzy po Štraussově příchodu do německého exilu – do Kolína nad Rýnem, kde dosud bydlí –, nový příchozí dostal od Kružliaka dopis s výzvou ke spolupráci s *Horizontem*. Je zajímavé, jak reagoval Tomáš Štrauss, kdysi v Praze na univerzitě marxisticky školený intelektuál, na Kružliakovu nabídku spolupráci. Dne 24. dubna 1980 poslal Štrauss z Kolína nad Rýnem Kružliakovi dlouhý dopis. Jeho text po létech uveřejnil v knize *Utajená korešpondencia*, vydané v bratislavském nakladatelství Kalligram v roce 1999. Ocituji ze Štraussova dopisu Kružliakovi několik pasáží jako ilustraci rozdílu, který byl od začátku patrný mezi postojem slovenského posrpnového exilu a stanoviskem o mnoho staršího – věkově i dobou strávenou v emigraci – katolického, tzv. národoveckého exilu z doby krátce po válce.

Štrauss začíná svůj dopis takto (s. 29): „*Vážený pán Kružliak! Ďakujem za milé slová do telefónu a za zásielku časopisu Horizont. Čo to nepovedať: dobre mi padlo priateľské slovo a privítanie od mne už osobne neznámych starších krajanov. Ide o povzbudenie, ktoré sa vždy – a najmä teraz – zide. S o to väčším záujmom som si doslova preštudoval Váš mesačník, ktorý je azda najlepším najautentickejším orgánom zahraničných Slovákov. Budem úprimný: lektúra časopisu ma však dosť zarmútila.*“ A Štrauss pokračuje (s. 31): „*Sebaobranný postoj, ustavičný strach pred inými, ktorí ohrozovali naše bytie, zapríčiňovali, že tolerancia, schopnosť*

nachádzať prvky uznania aj v inom stanovisku, bolo to posledné, čo sa na Slovensku pestovalo. Iste, aby som vedel načúvať druhému, nesmiem mať pocit vlastného ohrozenia. A ten doteraz máme všetci. Či doma, či v zahraničí. Predpoklady plodného rozhovoru, či jednoduchšie povedané – dialógu, preto medzi Slovákami ešte nateraz nevznikli. A bojím sa, že tak skoro ani nevzniknú. Aby som bol konkrétny, pokúsim sa túto parciálnosť, vydávajúcu sa omylne za celosť, demonštrovať vo svojej najrozšírenejšej a najkonkrétnejšej podobe. Je to predovšetkým klerikalizmus ako základ národnej kultúry.“ A ďalej (s. 32): „Rezervovaný, až kritický postoj k československej štátnosti, manifestovaný v Hlinkovej ľudovej strane a vrcholiaci neskôršie v skutočnosti vojnového Slovenského štátu, protirečil spodným prúdom špecifickej evanjelickej tradície, čo vysvetľuje zas isté pozície odboja z jesene 1944.“ Štrauss pak dovozuje (s. 35): „Dnes má už Československo nižšiu mieru ekonomického rozvoja než Maďarsko a pomaly aj Poľsko. Obdobne to bolo aj v roku 1968, pričom okupanti v neposlednom rade (a žiaľ nie úplne neprávom) kalkulovali aj s nejednosťou Slovákov a Čechov, s partikulárnosťou a obmedzeným nacionalizmom vo vnútri Československa i za jeho hranicami!“ Štrauss pak prechádza k hodnoci exilu (s. 35–36): „Pokiaľ som sa o tom už stačil presvedčiť, tieto tendencie konfrontácie a vzájomnej podpory, nahrádzajúce niekdajšie vzájomné podozrievanie a vyhrabávanie odlišností, prevládajú aj v najnovšej exilovej literatúre. Či už v poľskej (Kultura), maďarskej (Magyar Füzetek, Magyar Műhely a iné), či českej (Svědectví). Nie tak v slovenskej, i keď možno, že Horizont predstavuje asi to najlepšie a najdemokratickejšie, čo tu medzi Slovákami existuje.“ Pak však Štrauss prechádza ke kritice a píše, jaksi na usmívenou (s. 41): „Moje doterajšie kritické pripomienky na margo národného myslenia: partikularizmus, monologický charakter, negativizmus a pod. pravdupovediac postihujú redakčný okruh okolo Horizontu iba čiastočne. Zdá sa, že zodpovední redaktori, vedení múdрым mottom Štefana Romana o svornosti a nutnosti vzájomného porozumenia, sú si všetkých týchto našich tradičných nečinností asi vedomí ... či už to bolo so slovenským štátom tak či onak, či mali povstalci pravdu, či sa mýlili, dejiny už neopravíme. Z vyhrabávania vojnových sekier proti sebe, ako aj proti našim susedom, Čechom, Maďarom, či voči hocikomu inému, nadhlo nevyžijeme.“ A Tomáš Štrauss končí svoj dlhý dopis – v tiskovej podobe má 17 stránok – těmito větami (s. 46): „Som ochotný spolupracovať na platforme voľného a hľadajúceho rozhovoru a nie na platforme akéhokolvek svetonázorovo formulovaného už vopred jasného hodnotového súdu či úsudku. Ak sa nájde takýto pries-

tor, som okamžite pripravený – na diskusiu. Nie však na okiadzanie hoci-koho a hocičoho, nech sa menuje hoci aj národ, či ináč. Srdečný pozdrav so želaním toho hlavného: dobrého zdravia – Váš Tomáš Štrauss.“

Pokud si pamatuji, Tomáš Štrauss pak v časopise *Horizont* nijak zvlášť aktivní nebyl – a není ani divu.

V roce 1956 byla založena Československá společnost pro vědy a umění v Americe. Dodnes existuje a jak je známo, působí nyní i v České republice a na Slovensku. V této Společnosti se sešli mimo jiných exulantů také exiloví spisovatelé – a to nejen Češi, ale i Slováci. Byli to ti, kteří byli zastánci principu demokratické československé státnosti. Z významných slovenských osobností byli členy – a často i funkcionáři Společnosti – v různých dobách například Samuel Belluš, Oľga Hurbanová, Ján Ilavský, Alexander Križan, Ladislav Krno, Koloman Lehotský, Jozef Lettrich, Albert Mamatey, Felix Mikula, Michael Múdry-Šebík, Štefan Pagáč, Ján Papánek, Juraj Slávik, Koloman sokol, Eugen Suchoň, Stanislav Štefánek, Ivan Trebichovský. V seznamu členů z roku 1992, tedy krátce před rozpadem Československa, byli dále členy SVU například tito Slováci: Ivan Cíkl, Lýdia a Olivia Darvašova, Bohuslav Dérer, Lubomír Ďurovič, Daniel Gajdušek (americký nositel Nobelovy ceny slovenského původu), Želmíra Hatalová, Irena Lettrichová, Pavel Liháni, Peter Lizoň, Vojtech Nábelek, Hana Ponická, Richard Rehák, Ondrej Rudavský, Dušan Šimko, Juraj Ludevít Slávik, Vladimír Štefánek, Ladislav Takács, Jozef kardinál Tomko, Ján Valach, Ivan Viest a další. Ze slovenské exilové vlny z roku 1945 se do Společnosti pro vědy a umění nepřihlásil nikdo, neboť tato vlna odmítala existenci společného státu Čechů a Slováků.

SVU vydávala po desetiletí časopis *Proměny*, kam jsem dost často psával. Časopis uveřejňoval mj. i beltristické texty, literární kritiku a literárněhistorické studie. Do časopisu přispívali i slovenští literáti – ovšem nikoli ti z vlny z roku 1945. Od roku 1981 občas vycházelo jedno číslo *Proměn* pod slovenským názvem *Premeny* (toto střídání názvu časopisu dělalo těžkou hlavu knihovníkům v cizích knihovnách, kteří si nevěděli s těmito změnami rady).

Rozdíl mezi českým a slovenským literárním exilem se projevil nejzřetelněji v tom, že zatímco Čechům se podařilo založit taková dobře fungující exilová nakladatelství jako Konfrontace, Index a zejména proslulé nakladatelství 68 Publishers, slovenští exiloví spisovatelé měli daleko omezenější možnosti vydávat své knihy. Někteří si vydávali knihy vlastním nákladem, jiní, zejména literárně činní katoličtí kněží, publikovali v církevních nakladatelství především v Římě, ve Spojených státech

a v Jižní Americe. Malá skupina slovenských literátů z posrpnové vlny založila v roce 1972 v Curychu exilové nakladatelství Pořana, které bylo zaměřeno na vydávání beletrie. Po několika letech však činnost zastavilo. Občas někteří slovenští exiloví autoři vydávali své knihy v českých exilových nakladatelstvích, například Dušan Šimko. Byl za to pokárán některými slovenskými exilovými literáty, odmítajícími spolupráci s českými organizacemi a nakladatelstvími.

Česká exilová nakladatelství tiskla ve velkém počtu také texty autorů, žijících ve vlasti, kterým cenzura neumožňovala v Československu publikovat. Byl by to dlouhý výčet básnických sbírek, knih povídek, románů, divadelních a rozhlasových her, memoárů a různých studií, kdybych chtěl uvést všechny tituly, které byly propašovány z vlasti na tzv. Západ a tam pak vyšly tiskem. Některé texty vyšly nejdřív v různých řadách českého tzv. samizdatu a byly pak vydány tiskem na Západě, jiné se dostaly do zahraničí jako rukopisy. Na Slovensku byla základna tzv. samizdatu značně slabší než v českých zemích. A nedařilo se ani vydávat tuto slovenskou ineditní literaturu ve slovenských exilových nakladatelstvích. Také v tomto případě pomohla česká exilová nakladatelství. A tak např. v roce 1988 vydalo torontské nakladatelství manželů Škvoreckých 68 Publishers knihu Dominika **Tatarky** *Listy do večnosti*. Tatarkova kniha *Pisačky*. *Natália* vyšla už v roce 1984 v nakladatelství Index v Kolíně nad Rýnem. A v roce 1988 Index vydal Tatarkovy *Navrávačky*.

Nakladatelství Index vydalo také román *Súdruh Münchhausen* Ladislava **Mňačka**. V 68 Publishers vydal v roce 1985 Pavel Taussig, žijící v exilu v Německu, knihu *Jedinečná svätá* a v roce 1987 mu manželé Škvorečtí vydali politickou satiru *Blbé, ale naše*. Od Ivana **Kadlečíka** vydal Index v roce 1987 *Rapsódie a miniatúry*. 68 Publishers uveřejnily v roce 1989 *Lukavické zápisky* od Hany **Ponické**. Nakladatelství Index vydávalo texty Milana **Šimečky** – staršího i mladšího.

V exilu se žádný čechoslovakismus nekonal. Příslušníci posrpnové exilové vlny slovenských spisovatelů a autoři slovenského samizdatu ve vlasti se však nerozpakovali uveřejňovat svá díla v českých exilových nakladatelstvích. Hlavní důvod ovšem byl, že vlastně neexistovala slovenská exilová nakladatelství, zaměřená na vydávání beletrie. Ostatně: jak čeští pouňoroví a posrpnoví exiloví spisovatelé, tak i slovenští posrpnoví exiloví spisovatelé byli zajedno s českým a slovenskými autory samizdatu ve vlasti v přesvědčení, že po svržení komunistické diktatury bude existovat demokratický československý stát, zřejmě ve formě federace. Tentokrát ovšem skutečně, nikoli oně předstírané z podzimu 1968.

Politický vývoj po listopadu 1989 směřoval jak známo jinam. Bylo ovšem už dávno zřejmé, že slovenská národní literatura se skládala do roku 1989 ze tří proudů: z děl, vyšlých s povolením cenzury, z knih exilových autorů a z textů, patřících k tzv. ineditní literatuře. Hranice mezi těmito třemi proudy nikdy nebyly ostré – a ostré ani být nemohly. Stejně je tomu bylo ovšem u české, polské, ukrajinské, ruské atd. literatury.

Je zřejmé, že z korpusu slovenské národní literatury nesmějí být odstraňována či zamlčována hodnotná díla, ať byl jejich autorem kdokoli. Místo jejich vzniku a vydání stejně jako způsob jejich rozšiřování jsou podružné. Podzimem 1989 skončily málem pětáctýřicetileté dějiny slovenské exilové literatury. Doufejme, že nikdy nebudou mít pokračování. Od roku 1990 začalo období shromažďování, třídění, často nového vydávání těchto textů – a hlavně začalo období studia slovenské exilové a ineditní literatury. Pokračuje-li studium české exilové a ineditní literatury pomalu a se značnými potížemi, pak je tento proces u početně značně slabší, zato však daleko roztrfštěnější slovenské exilové a ineditní literatury ještě pomalejší a svízelnější. Je to úkol naléhavý, protože jinak se korpus slovenské národní literatury zbytečně a nenávratně ochudí o značné hodnoty.